

Metin Çözümlemesinde İzlek-Haber İlerlemesi ve Gerekçelendirme Unsurları: Kitâb-ı Güzîde Örneği

Analysis of Thematic-Comment Progression and Justification Elements in Text: The Case of Kitâb-ı Güzîde

Hayrettin Yiğit

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

e-posta ograsyigit@gmail.com

orcid 0000-0002-0030-0930

doi 10.54316/dilarastirmalari.1557906

Atıf

Citation

Yiğit, Hayrettin (2025).
Metin Çözümlemesinde
İzlek-Haber İlerlemesi ve
Gerekçelendirme Unsurları:
Kitâb-ı Güzîde Örneği. *Dil
Araştırmaları*, 36: 205-224.

Başvuru

Submitted

29.09.2024

Revizyon

Revised

11.11.2024

Kabul

Accepted

11.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Metinler, verilmek istenen mesaja yönelik olarak oluşturulan anlamlı ve tutarlı yapılardır. Bu yapılar dil bilgisinin geleneksel kuralları yerine metindilbilimin ölçütlerine göre incelenmektedir. Metinlerin küçük ölçekli yapıları, bağdaşıklık; büyük ölçekli yapıları bağdaşıklık ölçütleri ile çözümlenmektedir. Böylece metinlerin işleyiş biçimi, iletişimsel değerleri, anlamsal yapıları ve mantıksal gelişimi ortaya çıkarılmaktadır. Bağdaşıklık destekleyen unsurlardan olan izlek-haber ilerlemesi de tümceler arasındaki anlamsal bağlantıları ortaya çıkaran ölçütlerdendir. Konunun özel bir şekilde işlenmiş hâli olan izlek, bir tümcede kendisinden söz edileni; haber ise izlek ve konuyla ilgili söylenen yeni bilgileri ifade etmektedir. Yazar, amacına göre metinde konunun ayrıntılarını verirken izlek-haber ilerlemesinin farklı yollarını kullanmaktadır. Söylem çözümlemelerinde etki söze dayalı bir dil edimi olan gerekçelendirmeler ise okuyucuyu inandırmak veya ikna etmek amacıyla tümce ve paragraflarda ileri sürülen savların nedenlerini belirtmektedir. İleri sürülen savın, izleğin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Çalışmada 14. yüzyılda Arapçadan Türkçeye aktarılmış olan Kitâb-ı Güzîde adlı eser, bağdaşıklık destekleyen izlek-haber ilerlemesi ve gerekçelendirme unsurlarına göre incelenmiştir. Böylece metindilbilim çözümlemelerinde kullanılan iki ölçüt üzerinden Eski Anadolu Türkçesi ait bir eser değerlendirilmiştir. Metinden alınan örnekler, Danes'in izlek-haber ilerlemesi sınıflandırmasına göre ve gerekçelendirmeler de sav, gerekçe, sonuç kavramları üzerine açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metin, Metindilbilim, İzlek-haber, Gerekçelendirme, Kitâb-ı Güzîde.

ABSTRACT

Texts are meaningful and coherent structures created to convey a specific message. These structures are examined according to textlinguistics criteria instead of traditional grammar rules. The small-scale structures of texts are analyzed through cohesion, while large-scale structures are analyzed through coherence criteria. This reveals the operational form, communicative value, semantic structures, and logical development of texts. Thematic-comment progression, which supports coherence, is one of the criteria that reveals semantic connections between sentences. The theme, a specially treated form of the topic, refers to what is being talked about in a sentence, while the comment refers to the new information given about the theme and topic. The author uses various methods of thematic-comment progression to provide details of the topic in the text, depending on their purpose. In discourse analysis, justifications, which are speech acts based on effect, indicate the reasons for the arguments presented in sentences and paragraphs to persuade or convince the reader. This facilitates the reader's understanding of the theme. This study examines the work *Kitâb-ı Güzide*, translated from Arabic to Turkish in the 14th century, according to the criteria of thematic-comment progression and justification elements that support coherence. Thus, an Old Anatolian Turkish work is evaluated based on two criteria used in textlinguistics analysis. Examples from the text are explained according to Danes' classification of thematic-comment progression and the concepts of argument, justification, and conclusion.

Keywords: Text, Textlinguistics, Theme-Comment, Justification, *Kitâb-ı Güzide*.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: A text is the whole of a language system produced orally or in writing by one or more people to convey a certain statement (Günay 2013: 45). It is not only a high-level system consisting of sounds, words and sentences, but also contextually meaningful linguistic designs that reveal the emotional and intellectual world of the person expressing it. The grammatical features, semantic structures and communicative value of texts are revealed by small and large-scale structural rules (İşeri 2022: 96). For this reason, in addition to the traditional grammar methods used in text analysis and sentence analysis, the norms of the field of textlinguistics are valid. In text analysis, the path-news progression is one of the elements used within the subjects supporting cohesion.

Theme is the main direction that the subject in a literary work reveals in terms of meaning (TS 2012: 1131). It is the basic feeling and thought at the center of the work of art. It is the thought and proposition that the subject in the text reveals in terms of meaning (Aşkın Balcı 2018:150). It is the subjective interpretation of an objective subject according to different writers. The author creates the semantic layers and communicative value of a text during the writing process, and the abstract and introspective theme emerges at this stage. Justification is an act of convincing and persuading. It is the process of taking action with words, sharing thoughts, and making others accept one's own thoughts. In oral or written narratives, the narrator uses narrative techniques and proof methods in order to get the message clearly. With these methods of justification, the subject and theme are made easier to understand in the text.

The elements of justification are also one of the methods used by the narrator in artistic and instructive texts in order to convince the emotion or thought put forward by the narrator.

Kitâb-ı Güzîde is an instructive work describing the general rules of Islam. It gives information to change the reader's feelings and thoughts. In the preface, which consists of eight pages, the purpose of writing the work, the basic rules of Islam and the names of the chapters to be explained are given. The chapters on faith, worship and ethics are explained in detail. In order to convince the reader, verses, hadiths, narrations about the lives of the Companions and later religious scholars were used.

Scope: In this study, the work Kitâb-ı Güzîde, which was translated from Arabic into Turkish in the 14th century, is analysed according to the elements of plot-news progression and justification that support cohesion. Thus, a work belonging to Old Anatolian Turkish was evaluated based on two criteria used in textlinguistics analyses. The examples taken from the text are analysed according to Danes' classification of the progression of the plot-news and the justifications are explained on the concepts of argument, justification and conclusion.

Methodology: Document analysis was used in the study, which was carried out in the nature of qualitative research. This method 'covers the analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena targeted to be investigated' (Yıldırım and Şimşek 2018: 191). The written documents were analysed, concepts were described and interpreted by descriptive analysis method.

Conclusion: Translated from Arabic into Turkish in the 14th century, Kitâb-ı Güzîde is a prose work that is included in the types of instructive texts but appeals to the reader's world of both emotion and thought in terms of its processing. The author uses descriptive and narrative narration for a better understanding of the subjects and ways of developing thought such as definition, exemplification, witnessing and proving. Within the integrity of sentence, paragraph and text, he tried to express the abstract and introverted feeling of belief according to Islamic rules. The second and third degree themes given under the subheadings of the subject and the news related to these themes have enabled the subject to be handled in a multidimensional way and enriched the work. The author has organised the flow of meaning in accordance with the subject and theme of each chapter. The fact that the work is very voluminous and deals with different subjects has led to the use of different ways in the progression of themes and news. The author has shaped his language and style according to the internal structure of the text so that the reader can easily understand the text. The meaning connection between the sentences of the text is provided in accordance with the progression of the plot-news that supports the principle of coherence. The main orientation, developed thoughts and propositions were conveyed within the integrity of the sentence, paragraph and text.

One of the other issues discussed in the interpretation of Kitâb-ı Güzîde is that the text is based on a purpose. In the introduction of the text, the author states that he wrote this work for the Turkish nation to learn Islam in the best way. He organised his work, which he divided into forty-six chapters, on faith, worship and ethics. He explained every assertion and thought he explained in the chapters with his justifications in order to convince and persuade the reader. He exemplified and witnessed the justifications of the commands and prohibitions expressed in the chapters with verses taken from the Holy Qur'an, hadiths, stories and narrations told by the companions and scholars. In the work, which was written for the purpose of explaining all the features of Islam, the subjects described in the chapters were formed in the context of argument, justification and conclusion.

0. Giriş

Metin, belirli bir bildirimi iletmek için bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü veya yazılı olarak üretilen bir dil dizgesinin bütünüdür (Günay 2013: 45). Sadece seslerin, sözcüklerin ve tümcelerin oluşturduğu üst düzey bir dizge değil bunun yanında ifade eden kişinin duygu ve düşünce dünyasını ortaya çıkaran bağlama dönük anlamlı dilsel tasarımlardır (Beaugrande ve Dressler 1981:5). Sosyal hayat içerisinde sözlü/yazılı, manzum/nesir, diyalog ya da monolog olarak gerçekleştirilen bu tasarımlar, yüzey yapıda görülen biçimsel ifadelerle derin yapıda anlatılmak istenen soyut kavramları ifade etmektedir (Halliday ve Hasan 1976: 1-8).

Metinler, rastgele sözcüklerin ve cümlelerin bir araya geldiği yapılar değil; verilmek istenen mesaja yönelik olarak sözcük ve tümceleri araç olarak kullanan anlamlı ve tutarlı bağlamlardır. Sözlü veya yazılı anlatımlarda anlamlı ve iletişim değeri olan her türlü sözcük, tümce ve tümceler dizisi metinsel bir değer taşımakta ve alıcıya dönük mesajlar içermektedir (Uzun 1995: 38). Yazar, okuyucuya yönelik oluşturduğu metni; kendi bilgisi, deneyimleri ve kültürel anlayışı doğrultusunda metnin yüzey yapısında yer alan dilsel öğelerle anlamsal ve mantıksal bütünlüğü sağlayarak oluşturmaktadır.

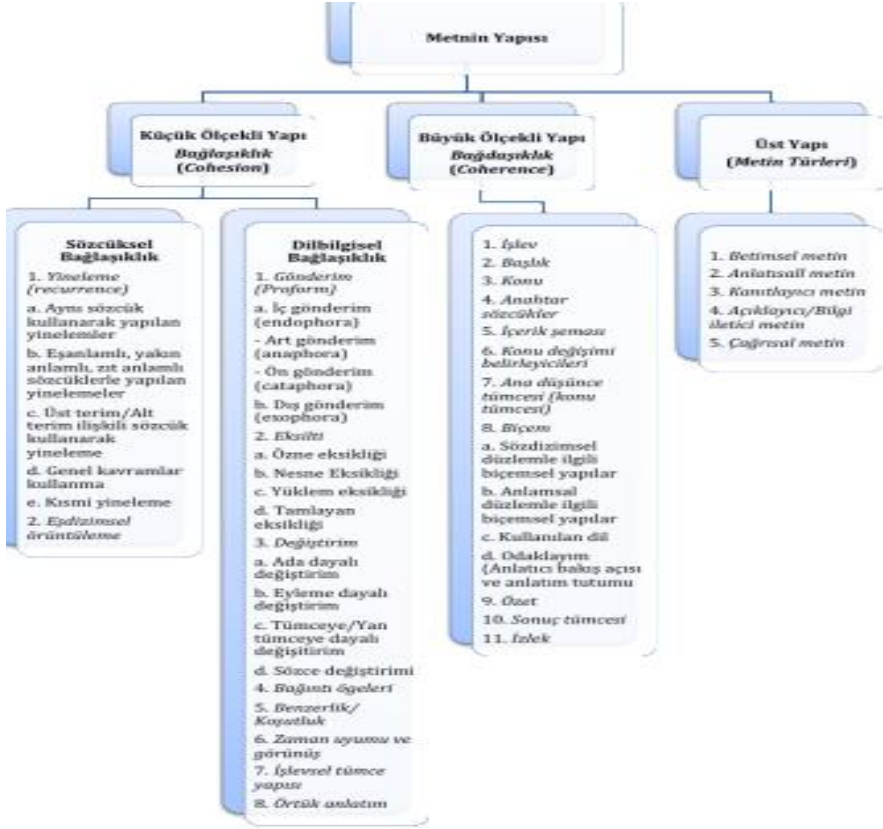
Metinlerin dil bilgisel özellikleri, anlamsal yapıları ve iletişimsel değeri küçük ve büyük ölçekli yapı kurallarıyla ortaya çıkarılmaktadır (İşeri 2022: 96). Bu nedenle metin çözümlemelerinde, tümce incelemelerinde kullanılan geleneksel dil bilgisi yöntemlerinin dışında metindilbilim alanının normları geçerli olmaktadır. Metindilbilim, 1960'lı yıllardan itibaren yazılı ve sözlü ürünlerin metin olma özelliğini ortaya çıkaran araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bir dilin sestene anlama kadar ve kök sözlerden söz dizimine kadar herhangi bir düzlemindeki değişikliklerini izlemekte yazılı ve sözlü metinlerin, metinsellik koşullarını, türlerini incelemektedir (Kocaman 2003: 83, Aksan 2016: 17). Amacı, metinlerin yapılarını, bildirimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Metin oluşturma genel koşullarını ve kurallarını ortaya çıkartarak bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi ifade etmektedir (Şenöz 2005: 22-23).

Metindilbilim, cümle ötesi bir anlayışla metinleri incelemektedir. Metin türleri içerisinde yer alan bir şiiri, hikâyeyi, makaleyi, dilekçeyi, herhangi bir bilimsel yazıyı ya da her türlü dilsel olguyu metin yapan kuralları ve ölçütleri belirlemektedir. Metin türleri arasındaki farklı yapı ve işlevleri ortaya çıkarmaktadır. Metinlerle gönderme yaptıkları gerçekler/olgular arasındaki ilişkileri araştırmakta metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışmaktadır. Böylece üretilen metinlerin daha düzgün ve işlevsel olmalarına, hem de karşılaştığımız metinlerin daha kolay anlaşılmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle yazınsal ürünlerin yorumlanmasına ipuçları sunmakta ve yorumların metin örgüsü açısından sağlam temeller üzerine oturmasına olanak sağlamaktadır (Oralış ve Ozil 1992).

Bir metnin okuyucu/dinleyici tarafından doğru bir biçimde kavranabilmesi için küçük ve büyük ölçekli yapı özellikleri ortaya çıkarılmalıdır. Bu özellikler, metnin bir bütün olarak değerlendirilmesine, açıklanmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmaktadır (Aydın 2021: 383). Metindilbilimsel yaklaşıma göre metin çözümlemede temel alınan küçük ölçekli yapı metnin bağlaşıklık, büyük ölçekli yapı ise metnin bağdaşıklık görünümünü kapsamaktadır. Bağlaşıklık, metnin yüzey yapısıyla bağdaşıklık ise metnin derin yapısıyla ilişkili unsurlardır (Aydın ve Torusdağ 2014:114).

Bağlaşıklık, metni oluşturan yapıların dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmalarıdır. Sözcüksel ve dil bilgisel bağlaşıklık olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Sözcüksel bağlaşıklık; metin içinde geçen sözcüklerin aynı, eş ve yakın anlamlı sözcüklerle, üst terim-altanlamlılık ilişkisi içeren sözcüklerle ya da aynı kavram alanından sözcükler kullanılarak yinelemesi ile oluşmaktadır. Yinelemeler ve eşdizimsel örüntüleme ölçütleriyle değerlendirilmektedir (Dilidüzgün 2008: 74). Dil bilgisel bağlaşıklık ise düşünceler arasındaki ilişkilerin sözcükler, sözcük öbekleri, tümceler ve eylem zamanları arasında oluşturulan bağlarla kurulmaktadır. Gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaçlar, koşutluk, zaman ve görünüş, işlevsel tümce yapısı gibi ölçütler bu bağları ortaya çıkarmaktadır (Halliday ve Hasan 1976: 288).

Metinlerdeki bağdaşıklık ilişkisi büyük ölçekli yapıları oluşturmakta ve metnin anlamını düzenleyen unsurları ifade etmektedir. Bağdaşıklık, metni oluşturan yapıların dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmasıdır. Metinde ifade edilen her tümce, kendisinden önceki veya sonraki tümceyle çeşitli bağlar aracılığıyla ilişki kurmakta ve metnin anlaşılır bir bütün olarak ortaya çıkmasında görevler üstlenmektedir (Haliday ve Hasan 1976: 3). Yazar okuyucuya iletmek amacıyla oluşturduğu metni kendi bilgisi, deneyimleri ve kültürel anlayışı doğrultusunda metnin yüzey yapısında yer alan dilsel öğelerle anlamsal ve mantıksal bütünlüğü sağlayarak oluşturur. Metnin anlatım şekline uygun olarak sözcükler, söz öbekleri ve tümceler arasında dilsel öğelerle ilişkiler kurar ve metinde her şeyi doğrudan ifade etmek yerine bazı durumları geri plana atar veya bazı kısımların okuyucu tarafından tamamlanmasını ister (Parlak 2009: 63). Böylece hem sözcük ve tümcelerin hem de öbek yapıları oluşturan tüm bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin arasında olan ilişki metnin anlamlı bir bütün olarak ortaya çıkmasını sağlar (Hirik 2020: 23). Metnin anlamsal yapısını çözümlemede işlev, başlık, konu, anahtar sözcükler, ana düşünce tümcesi, içerik şeması, konu değişimi belirleyicileri, sözdisimsel düzlemle ilgili biçimsel yapılar, anlamsal düzlemle ilgili biçimsel yapılar, kullanılan dil, biçim, özet, sonuç, izlek bağdaşıklık ölçütleri olarak kullanılmaktadır (Aydın ve Torusdağ 2013: 61). Aydın ve Torusdağ, metin çözümlemesinde kullanılan ölçütleri aşağıdaki gibi görselleştirmiştir (2013: 108):

Şekil. 1. Metin Yapısı

1. İzlek-haber ilerlemesi

Metin çözümlemesinde izlek-haber ilerlemesi bağdaşıklık destekleyen konular içerisinde kullanılan unsurlardandır. İzlek, bir edebî eserde işlenen konunun anlamca ortaya koyduğu ana yönelimdir (TS 2012: 1131). Sanat eserinin merkezinde yer alan temel duygu ve düşüncedir. Metinde işlenen konunun anlamca ortaya koyduğu düşünce ve önermedir (Aşkın Balcı 2018:150). Nesnel bir konunun farklı yazarlara göre öznel bir biçimde yorumlanmasıdır. Yazar, bir metnin anlamsal katmanlarını ve iletişimsel değerini yazım sürecinde oluşturmakta soyut ve içe dönük olan izlek de bu aşamada ortaya çıkmaktadır (Çetin 2009: 121). Yazım sürecinde metni hiçbir zaman anlatılan somut konuyla sınırlı bırakmayan yazar, eserine okurun aşır varmasını istediği bir izlekle bütünleştirmektedir. Okur ise bu ileti ve anlamı okuma sürecinde kendi çabasıyla ortaya çıkarmaktadır (Sartre 2015: 51-62; Korkut 2013: 49).

Yazar, duygu ve düşünce dünyasında oluşturduğu izleği okura doğrudan değil; konu içerisinde çeşitli yönlendirmeler yaparak vermektedir. Okur, görünen metnin ardında ulaştığı sonuca bu yönlendirmeler sayesinde ulaşmaktadır. Metindeki tüm unsurlar buradaki soyut anlama ulaşmamız için birer araç olarak

kullanılmaktadır (Korkut 2013: 49). İzlek, okuyucunun metni yorumlama sırasında konunun ipucu özelliği taşıyan ve özel bir şekilde işlenmiş ayrıntılarını vermektedir. Bu nedenle kendisinden daha küçük anlam kısımlarına denk gelen örgelerin oluşmasından meydana gelmektedir.

Bir metnin yapısını oluşturan tümceler birbirine farklı şekillerde bağlanmaktadır. Anlamsal ilişkiyi oluşturan bu bağlantıların şekilsel yapısı, izlek-haber ilerlemesiyle ortaya çıkmaktadır. İzlek, bir cümlede kendisinden söz edileni; haber ise konuyla ilgili söylenen haberi ifade etmektedir. İzlek ve ifadenin merkezinde yer alan her haber, izlekle ilgili yeni bir bilgiyi ortaya çıkarmaktadır (Aşkın Balcı 2018: 151). Tümcede ifade edilen her haber, izlekle ilgili yeni bilgi vermektedir. İlk defa Prag Okulunda Mathesius tarafından ifade edilen izlek-haber ilerlemesi tümce düzeyinde ele alınmış ve yorumlanmıştır. İfadenin çıkış noktasını izlek, ifadenin özünü yani çekirdeğini de haber olarak ifade etmiştir. 1960'lı yıllardan sonra metnin anlamsal çözümlemesinde Danes tarafından kullanılmıştır. (Eroms 1991: 79).

Metinler genellikle tek bir izlek etrafında şekillenmektedir. Ancak araştırmacının yaklaşım tarzına bağlı olarak bir metinde birden çok izlek de bulunabilmektedir (Günay 2013: 91). Bu izlekler ve izleğe bağlı haberler tümce yapısı içerisinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Tümceler anlamsal bağlantılarının şematik yapısı beş gruptan oluşan izlek-haber ilerlemesiyle ortaya çıkarılmaktadır (Danes 1978: 79).

1.1. Basit Çizgi İlerlemesi: Tümceler arasında birinci tümcenin haberi ikinci tümcenin izleği konumundadır.

Ahmet galeriden bir araba satın aldı. Arabayı garaja çekti. Garaj, çok küçük ve dağınıktı.

1. izlek 1. haber 2. izlek=1.haber 2.haber 3.izlek=2.haber 3.haber

Yukarıdaki örnekte anlatıcı konuyla ilgili yeni haberleri üst üste vermektedir. Birinci tümcede haber niteliği olan şey ikinci tümcede izleğe, ikinci tümcenin haberi de üçüncü tümcede izleğe dönüşmüştür. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:152):

izlek₁ → haber₁

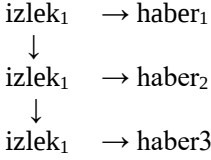
↓
izlek₂ (=haber₁) → haber₂
↓
izlek₃ (=haber₂) → haber₃

1.2. Yinelenen İzlek ile İlgili İlerleme: Yinelenen izlek ile ilgili ilerlemede, tek bir izlek etrafında yeni haberler ilave edilerek tümceler anlamsal bağlantısı sağlanmaktadır.

Arabam çok güzel. Onu her gün temizliyorum. Araba şu an garajdadır.

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber 1. izlek 3. haber

Yukarıdaki örnekte anlatıcı tümcelerde bir izlekten bahsetmektedir. İzleğin ayrıntıları diğer tümcelerde farklı haber olarak verilmektedir. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:152):

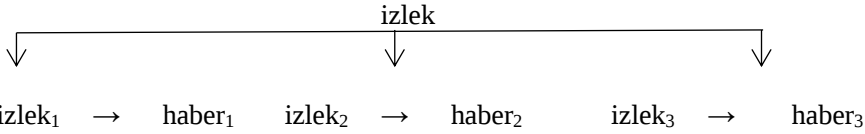
1.3. İzleğin Türemesiyle Oluşan İlerleme: İzleğin türemesiyle oluşan ilerlemede ana izlek etrafında yeni alt izlekler oluşturulmaktadır. Ana izleğe bağlı alt izlekler tümce içerisinde farklı haberler oluşturmaktadır.

İnsanlarda beş duyu organı vardır. Göz, görme*yi* gerçekleştirir. Kulak, duymamızı sağlar.
izlek 1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber

Burun, koku alma organıdır. Dil, tat alma organıdır. Deri, dokunma duyusudur.

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber 5. izlek 5. haber

İlk tümcede ana izlek ifade edildikten sonra ayrıntıya girilmektedir. Genelden özele doğru ana izleğe bağlı alt izlek ve haber farklılaşmaktadır. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:153):

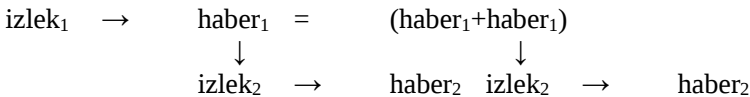

1.4. Haberin İkiye Ayrılmasıyla Oluşan İlerleme: Haberin ikiye ayrılmasıyla oluşan ilerlemede ana izleğe bağlı haber iki ayrı izleğe ve habere ayrılmıştır.

Parkta iki genç bekliyordu. Birisi telaşlı bir şekilde telefonla konuşuyordu, diğeri
1. izlek 1. haber (1. haber + 1. haber) 2. izlek 2. haber 2. izlek
su içiyordu.

2. haber

Bu örnekte birinci tümce bir izlek bir haberden oluşmaktadır. Ancak haber kendi içerisinde iki farklı izlek ve habere dönüşmektedir. İlerleyen tümcede bunlar açıklanmaktadır. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:153):

1.5. İzleksel Bir Sıçrayışla Oluşan İlerleme: Metinlerde izleksel sıçrayışla oluşan ilerleme; sözcük, tümce, paragraf ve metin birleşiminde anlamın ortaya çıkmasında tercih edilen bir ilerlemedir. İzleğe bağlı oluşan haber izleksel bir sıçrayışla diğer tümcede farklı bir izlek ve haber oluşturmaktadır.

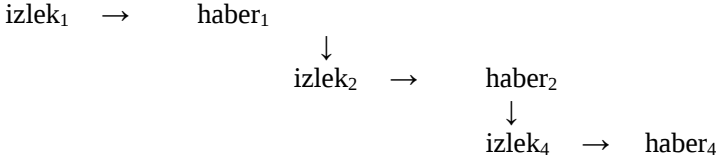
Ahmet dik yokuştan tepeye çıktı. **Tepeden** bütün şehir ayaklarının altındaydı. **İnsanlar**

1. izlek 1. haber 2. izlek=1. haber 1. haber 4. izlek

bir karınca gibi sağa sola koşuşturuyordu.

4. haber

Yukarıdaki örnekte tümceden paragrafa, paragraftan metne bir akış vardır. Metnin tutarlılığı bozulmadan farklı izlek ve haberlere yer verilir. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:155):

2. Metin Çözümlemelerinde Gerekçelendirme Unsurları

Gerekçelendirme, bir inandırma ve ikna etme eylemidir. Sözcüklerle eyleme geçme, düşünceleri paylaşma, kendi düşüncelerini karşısındakine kabul ettirme sürecidir. Kişilerin, onaylarına sunulan savlara katılmalarını teşvik etmeyi ya da katılımlarını arttırmayı sağlayan söylemsel yöntemdir (Kaya 2015: 75). Gerekçelendirme kavramı, ilk defa Antik Yunan sözbiliminde kullanılmıştır. Daha sonra 1958’ de Stephen Toulmin “The Uses of Argument” adlı eserinde ve Parelman’ın “Traité de l’Argumentation” isimli kitaplarında “ikna etme sanatı” olarak tanımlanmış ve incelenmiştir (Büyükgüzel 2015: 189-190)

Sözlü ya da yazılı anlatımlarda anlatıcı, mesajın açık bir şekilde alınması için anlatım tekniklerine ve kanıtlama yöntemlerine başvurmaktadır. Bu kanıtlama yöntemleriyle konu ve izleğin metin içerisinde daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Gerekçelendirme unsurları da sanatsal ve öğretici metinlerde anlatıcının ileri sürdüğü duygu veya düşünceyi inandırmak amacıyla başvurduğu yöntemlerden biridir. Gerekçelendirme, mantıksal akıl yürütmenin karşıtı zorlayıcı ve biçimsel olmayan bir tür akıl yürütme olayıdır ancak akıl yürütmeden farklı bir düzlemde. Akıl yürütme mantığı ilgilendirirken gerekçelendirme söylemle ilgilidir. Her söylem dil edimi olarak ikna etmeye yönelik alıcı ya da okur üzerinde bir etki yaratmayı amaçlamaktadır (Kıran ve Eziler Kıran 2018: 313).

Dilbilimsel söyleşi çözümlerinde gerekçelendirmenin söyleşide nasıl gerçekleştiği araştırılırken metindilbilimde; gerekçelendirme metinleri, bağdaşıklık ve metin bütünlüğüne bağlı olarak incelenmektedir (Kanathlı 1998: 124). Gerekçelendirme metinlerini belirleyen özellikler bulunmaktadır ve bu özellikler şu şekildedir:

- *Gerekçelendirmede akılcılık, mantıksal tutarlılık, diyesi çelişmezlik aranır.*
- *Gerekçelendirmede öne sürülen gerekçeler, normlara, yasalara, bilimsel verilere, kimi zaman da deneyimlere dayandırılır.*
- *Gerekçelendirmenin hakikati, doğruyu, iyiyi bulma gibi ahlaksal boyutu vardır.*
- *Gerekçelendirme, bireylerarası sinanabilirliği de göz önünde bulundurulur.*

- *Gerekçelendirmede, çıkarımlamak, nedenini açıklamak, temellendirmek ve savunmak gibi çıkarımsal söz-eylemler ön plandadır.*
- *Ahlaksal boyutundan dolayı gerekçelendirme, kandırmayı değil inandırmayı hedeflemelidir.*
- *Açıklık, anlaşılabilirlik gerekçelendirmenin, ciddiyet ve dürüstlük de gerekçelendirenin özelliği olmamalıdır.*
- *Gerekçelendirme; sav, değerlendirim, öneri ya da öğüt şeklinde gerçekleşen tezler ve karşı tezleri içerir (Kanatlı 1998: 125) .*

Gerekçelendirme; fikirlerden, düşüncelerden yola çıkarak bir savı savunmaktır. Anlatıcı; savını gerekçelendirirken bu savının eleştirilmesine açık olarak siyasal, toplumsal, sanatsal ve kültürel değerlendirmeler yapmaktadır. Günümüzde metin çözümlemelerinde gerekçelendirme, okuyucuyu/alıcıyı ikna etmek ya da inandırmak için gerekçeler sunmaktadır. Sözcüklerle eyleme geçme, düşünceleri paylaşma ve kabul ettirme sürecidir. Anlatıcı, anlatımının okuyucu üzerinde etkisini inandırma yoluyla gerekçelendirirken duygu ve heyecanı ön planda tutarak imgelere, söz sanatlarına, örtük anlatımlara başvurmakta ve öznel bir dil kullanmaktadır. İkna yolunu kullandığında ise gerekçelerini akıl ve mantık açısından ele almakta; nesnel, somut, yansız gerekçelerle kanıt ve örneklerle savını ortaya koymaktadır. Anlatıcı/konuşucu amacına uygun olarak birini veya her ikisini de anlatımında kullanabilmektedir. Gerekçelendirmede sav, gerekçe ve sonuç olarak üç yapısal öge bulunmaktadır. Gerekçeler sunulurken okuyucuyu/alıcıyı ikna etmek veya inandırmak için kanıtlama, örneklendirme ve tanık gösterme gibi düşünceleri geliştirme yöntemlerine başvurulmaktadır (Kıran ve Eziler Kıran 2018:314).

3. Kitâb-ı Güzîde’de Yer Alan İzlek-haber ilerlemesi ve Gerekçelendirme Unsurları

3.1. Kitâb-ı Güzîde

Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin oluşumu sırasında verilen telif ve tercüme eserlerde Eski Türkçe, Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesine ait “ol- ~ bol-, dağ ~ takı, dê- ~ tê-, +(y)I ~ +nI, +DAn ~ +DIn” gibi ikili şekiller görülmektedir (Erdem 2010: 391). Farklı lehçe özelliklerine yer veren bu metinler “olga-bolga” olarak da adlandırılan karışık dilli eserler olarak adlandırılmaktadır (Ercilasun 2004: 442). Fonetik ve morfolojik anlamdaki değişiklikler karışık dilli eserlerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ikili şekiller Anadolu’da yazıldığı düşünülen eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde gelişmeye başlayan yazı dilinin yeni oluşması ve Moğollarla Haçlıların tahripçi akınları sonucunda birçok eser kaybolmuş ve günümüze fazla eser ulaşmamıştır (Özkan 2013: 65). Behcetü’l-Hadâik fi Mev’izati’l-Halâik, Kıssa-i Yûsuf, Kudûrî Tercümesi, Ferâiz Kitâbı, Mevlânâ’nın bir kısım Türkçe manzumeleri, Kitâb-ı Gunya, Marzubân-nâme Tercümesi, Kitâb-ı Ata-Dede, Süleymaniye Kütüphanesindeki bir Kur’an tercümesi günümüze kadar gelen karışık dilli eserlerdendir (Korkmaz 2013: 81-82). Arat, “olga-bolga” teriminin, Kitâb-ı Güzîde’nin Manisa Kütüphanesi’nin 6886 numarada kayıtlı 863 (1458) yılında istinsah edilmiş olan nüshanın mukaddimesinde geçmesinden dolayı bu

eserinde karışık dilli eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Arat 1960: 231). Fakat karışık dilli eserler arasında yer alıp almadığına dair araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

“Âşıkların seçimi” anlamına gelen Kitâb-ı Güzide, 9. yüzyılda yaşamış olan, Ebu Naşr bin Tahir bin Muhammed-es Serahsi'ye ait Arapça bir eserdir. Mehmed bin Bâli tarafından XIV. yüzyılda “Güzide” adıyla Anadolu Türkçesine aktarılmıştır (Erdem 1992: 5; Köprülü 1981: 233). Dinî ve ahlaki konularda bilgi veren bir ilmihâl kitabıdır. Eser, bir ön söz ve kırk altı bâbdan oluşmaktadır. Metnin her bâbında bir konu açıklanmıştır. Müellifin kaleminden çıkan asıl nüsha henüz bulunamamıştır. Eserin ilmihâl kitabı olması yönüyle İslam dininin özelliklerini öğrenmeye çalışan Türk milletinin ilgisini çekmiş ve Anadolu'da müstensihler tarafından çok fazla istinsah edilmiştir. Üzerinde çalışma yapılan nüsha Viyana Kütüphanesinden alınmıştır. Viyana Kütüphanesinin Arapça, Farsça ve Türkçe El Yazma Kataloğu'nun 298. sayfasında 1866. Güzide-i Âşikân başlığı altında tanıtılmıştır. Bütün bölümleri eksiksiz olan nüsha, Hicri 1005 tarihinde istinsah edilmiştir. 131 varak ve 11 satırdan oluşan metin, harekeli-nesih türünde yazılmıştır.

Bölümleri: 1. tevhîd bâbı; 2. ma'rifetü'l insan; 3. Tanrı te'âlânın muhabbeti; 4. sünnet; beşinci namâz tâ'at kılmak; 6. zikir; 7. 'ilim istemek; 8. hikmet; 9. gazilik; 10. cömerdlik; 11. hayâ; 12. zinâ; 13. livâta; 14. matrabân; 15. ribâ 16. süçi içenler; 17. emrül rızk; 18. kanâ'at; 19. dünyâ azluğı; 20. 'ibâdet; 21. ölüm, zikrül mevt 22. şabr; 23. şükür; 24. ihlâs; 25. tevbe; 26. oruç; 27. dün namâzın kılmak; 28. dilsüz durmak, fazlu's-semt; 29. halkdan ayrulmak; 30. korku, el-havf 31. ümîz; 32. dünyâyı bilmek; 33. kendözin bilmek; 34. 'ucup itmek; 35. şeytânı düşmen bilmek; 36. kazâyâ râzi' olmak; 37. yakîn; 38. naşihat; 39. tevazzu'; 40. hilm; 41. kendü 'aybın görmek; 42. mü'mîn nişânı; 43. vaşiyyet; 44. münâcât; 45. ögüt; 46. takva.

Metin türleri, yazarın amacını belirleyen yapı unsurlarındandır. Yazarın belirlemiş olduğu metin türü, bir yandan iletişimsel hedefe ulaşmayı sağlarken bir yandan da özel bir söylemin veya topluluğun sosyal bilgisini yansıtmaktadır. Yazarın niyeti ve metnin işlevine göre anlatıma dayalı, betimleyici, kanıtlayıcı, açıklayıcı, emredici-buyurucu, manzum ve konuşmaya dayalı metinler kullanabilmektedir (Erkul 2004: 81). Kitâb-ı Güzide adlı eserde metin türü açısından Türklere İslamiyet'i en iyi şekilde anlatmak amacıyla Arapçadan Türkçeye aktarılmış mensur bir eserdir. Bireysel ve toplumsal konulara dair İslami ölçütleri açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmek için öyküleyici, betimleyici, açıklayıcı, kanıtlayıcı, buyurucu anlatımlara yer vermiştir. Yazar, bâblarda işlenen konuyu tanımlamış daha sonra ayet ve hadislerle hükmü ifade etmiş ve açıklamıştır. Peygamberlerin, sahabelerin, evliya ve âlimlerin yaşantılarına ait kıssa ve rivayetlerle örnekendirip tanıklandırmıştır.

3.2. Kitâb-ı Güzide'de Yer Alan İzlek-haber ilerlemesi

Kitâb-ı Güzide, İslamiyet'in genel kurallarını anlatan öğretici bir eserdir. Okurun duygu ve düşüncelerini değiştirmeye yönelik bilgiler vermektedir. Sekiz varaktan oluşan ön sözde; eserin yazılış amacı, İslamiyet'in temel kuralları ve açıklanacak

bâbların adları verilmiştir. İman, ibadet ve ahlak üzerine oluşan bâblar ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Okuyucunun ikna edilmesi amacıyla ayetlerden, hadislerden, sahabelerin ve sonraki dönem din âlimlerinin hayatlarına dair rivayetlerden faydalanılmıştır. Metnin her bâbında ele alınan konuya bağlı izleklere ve bu izleğe bağlı yeni haber ve bilgilere yer verilmiştir. Konu ve izleğin içeriğine bağlı olarak izlek-haber ilerlemesi farklılık göstermiştir. Danes'in beş gruba ayırdığı izlek-haber ilerlemesine ait özellikler Kitâb-ı Güzîde'de şu şekilde örneklendirilmiştir:

3.2.1. Basit Çizgi İlerlemesi: Tümceler arasında birinci tümcenin haberi ikinci tümcenin izleği konumundadır. Metinde hem bâbların açıklanmasında hem de kıssa ve rivayetlerde basit çizgi ilerlemesi görülmektedir. Aşağıda verilen birinci örnek emrî'l rızık, ikinci örnek Tağrı te'âlânın muhabbeti, üçüncü örnek ise oruç bâbından alınmıştır. Birinci örnek kıssadan alınan bir bölümdür. Kıssalar, bir konunun okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması için merak duygusuna yönelik öyküleyici anlatımlardır. Rızık konusunda Musa Peygambere ait bir kıssada anlatılan olayda izleğe bağlı haber daha sonraki diğer tümcede izleğe dönüşmüştür. Bu ilerleme okuyucunun metne yoğunlaşmasını ve merak duygusunun bir sonraki tümceye geçmesini sağlamıştır. İkinci ve üçüncü örneklerde ise bir bilgi aktarımı söz konusudur. Akıcı bir anlatımla art arda konunun farklı boyutları sıralanmış ve tümcelerın anlam bağlantısında izleğin haberi diğer tümcede izleğe dönüşmüş böylece konu ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

“...mûsa suya urdı şudan bir daş çıkdı daşa urdı içinden bir yeşil

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber 3. izlek 3. haber

kurtcağız çıkdı...” (67b/7)

3. haber

“...kanğı kişi tanrıyı sevse gerekdür kim kuranı dahı seve her kim kuranı seve beni dahı seve

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber

ve her kim beni sevse gerekdür kim yârânlarum dahı seve ve yârânlarum seven mescidleri

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber

seve ve cemâ'ati seve...” (19a/2)

“...çok yiyen çok suyu içen çok su içen çok uyur çok uyumak tene ve tâ'ate ziyân

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber 3. izlek 3. haber

getürür...” (100a/6)

3.2.2. Yinelenen İzlek ile İlgili İlerleme: Tek bir izlek etrafında yeni haberler ilave edilerek tümcelerın anlamsal bağlantısı sağlanmaktadır. Kitâb-ı Güzîde'de en çok kullanılan izlek-haber ilerlemesidir. Her tümcede izlek sabit kalmış ancak haber değişmiştir. Yazar bâbların anlaşılması amacıyla ana izleğe bağlı farklı haberlere çok fazla yer vermiştir. Tevhid bâbından alınmış birinci örnekte Allah'ın sıfatlarını sayarken ikinci örnekte hikmetin manasını açıklarken üçüncü örnekte ise ma'rifetü'l-insân bâbında Allah yoluna girmiş, hidayet bulmuş bir

insanın özelliğini ifade ederken tek bir izlek maddelere ayrılmış ve birçok haberle ilişkilendirilmiştir.

“...ol tanrı birdür ve yalunuzdur anun zātı ayruk nesneye benzemez ve ayruk nesne dahı

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber

hergiz ana benzemez nitesiz ve nitelüksüzdür evvelinün āhirinün nihāyeti yokdur cümle

2. haber 3. haber

nesneye kādirdür vāhiddür eziyyetile evvel vardır ve birdür ebediyyetile yokları var kılur

4. haber 5. haber 6. haber 7. haber

varları yok kılur vāhiddür mutī'lerin tā'atına ihtiyācı yok ve 'āsilerin ma'siyetinden ana

8. haber 9. haber

ziyāde yok...” (10b/10)

“...hikmet ma'nisi peygamberlükdür ve niceler eyitdi hikmet ma'nisi harāmı helāli bilmekdür

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber

ve niceler eyitdi kim hikmet bir nūrdur ilhām ile vesvese arasında fark eyler...” (38a/4)

1. izlek 3. haber

“...hidāyetün 'alāmeti oldur kim kişi dūnyādan elin darta āhirete ragbet eyler ve

1. izlek 1. haber 2. haber

ölüm gelmedin anun için varağ eyler...” (15b/6)

3. haber

3.2.3. İzleğin Türemesiyle Oluşan İlerleme: İzleğin türemesiyle oluşan ilerlemede ana izlek etrafında yeni alt izlekler oluşturulmaktadır. Ana izleğe bağlı alt izlekler tümce içerisinde farklı haberler oluşturmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla en ince ayrıntılar bu ilerlemeyle verilmiştir. Birinci ve ikinci örnekler giriş bölümünden alınmıştır. Burada İslam dinine ait kurallar maddeler hâlinde verilmiş ve ana izleğe bağlı yeni haber ve izlekler ortaya çıkmıştır. Sünnet ü cemā'at yolın gözetmek bâbından alınan örnekte, dört halifeyi diğer insanlardan ayıran özellikleri açıklanırken yeni izlekler türemiştir. Dört halife ana izlek olarak verilirken Ebubekir, Ömer, Ali ve Osman ile ilgili bilgiler alt izlek ve haberi oluşturmıştır.

“...ol beş kim işlemek gerekdür evvel zekātların kendü hısımlarının yohsullarına vire ve

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. Haber

yetimlere ve miskīnlere ikinci beş vakit namāzı kılmak üçüncü va'de ve kavle durmak

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber

dördüncü zahmete sabır itmek beşinci kakımağı yutmak gerekdür...” (3b/6)

5. izlek 5. haber 6. izlek 6. haber

“...her kim bu altı nesneyi işlese kıyâmet gününde benimle kopa ve uçmakda konşu ola didi

1. izlek

1. haber

evvel tevhid kelimesidir benim sermâyemdir ikinci namâzdur gözüm nûrudur üçüncü tanrı

2. izlek

2. haber

3. izlek

3. haber

4. izlek

adın yâd kılmak benim gönlüm yemişidir dördüncü ilim öğrenmek benim mâlumdur

4. haber

5. izlek

5. haber

beşinci gâzilik itmek benim bişemdir altıncı cömerdlik benim hüyumdur...” (4b/4)

6. izlek

6. haber

7. izlek

7. haber

“...şakîk (r.a)eydür cevâhir kitabında okudum ebû bekir sıddık çok ibâdet kılarđı

1. izlek

1. haber

2. izlek

2. haber

ta'zim ile tanrı anı kulları arasında ululadı ve 'ömer tanrı te'âlânın heybetinden eyledi

2. haber

3. izlek

3. haber

oşmân tanrıdan utanurđı tanrı te'âlâ kulları andan utanur kıldı ve 'ali tanrı dostlığı

4. izlek

4. haber

5. izlek

5. haber

çok tâ'at kılarđı tanrı te'âlâ anı kulları içre sevgülü kıldı...” (22b/3)

5. haber

3.2.4. Haberin İkiye Ayrılmasıyla Oluşan İlerleme: Haberin ikiye ayrılmasıyla oluşan ilerlemede ana izleğe bağlı haber iki ayrı izleğe ve habere ayrılmıştır. Namâz, gâzâ, ma'rifet bâbından alınmış olan örneklerde izleğe bağlı ayrıntılar bu ilerlemeye verilmiştir.

“...taḥâret ikidir birisi zâhirdür ve biri

1. izlek

1. haber (haber1+haber1)

2. izlek

2. haber

2. izlek

bâtın zâhir âbdest almak bâtin tevbe eylemekdür...” (28a/9)

2. haber

2. izlek

2. haber

2. izlek

2. haber

“...'isa (as.) nite eyitdi iki uğrı kim dâim ceng iderem biri

1. izlek
izlek

1. haber (haber1+haber1)

2.

içimde ve biri daşrada içimde nefsim dilegüdür yüz yire kulağuzlar

2. haber

2. izlek

2. haber

2. izlek

2. haber

taşra kim iblîsdür tamuya kulağuzlar...” (43a/4)

2. izlek

2. haber

“...bu dünyânın iki hüneri var biri oldur kim âhiretün azığı bunda tedârük olunur

haber

1. izlek

1. haber (haber1+haber1)

2. izlek

2.

ikinci niçe geçürürsen eyle geçer didi...” (112b/7)

2. izlek

2. haber

3.2.5. İzleksen Bir Sıçrayışla Oluşan İlerleme: Metnin bağlamı içerisinde ortaya çıkmaktadır. Anlam akışı metnin tutarlılığı bozulmadan diğer tümcede farklı bir izlek ve haberle devam etmektedir. Bu ilerlemede metindeki tümcelerin kendisinden önceki ve sonraki tümcelerle kurduğu ilişki önemlidir. Kitâb-ı Güzîde’de özellikle konuların örneklendirilmesinde ve rivayet üzerinden yapılan uzun anlatımlarda izleksen sıçrayışlar bulunmaktadır. Zinâ bâbından alınan birinci örnekte zina konusu üzerine anlatılan bir olayda yoksul bir kadınının düştüğü durum başka bir izlek ve haber olarak verilmiştir. Olayın devamında eşinin düştüğü çaresizlikte ikinci defa yapılan izleksen sıçrayışla ifade edilmiştir. Emrû’l rızık bâbından alınan örnekte, rızıkın Allah tarafından verildiği ve doğan her canlının nasıl rızıklandırıldığı sahabenin anlattığı rivayette örneklendirilmiştir. Avlanmaktan aciz, gözleri görmeyen bir kuşun rızıklandırılması olayı ifade edilirken izleksen sıçrayışla ilerleme yapılmıştır. Üçüncü örnekte ise sünnet ü cemâ’at yolın gözetmek bâbında Hz. Muhammed zamanında geçen olayda münazara izleği izleksen sıçrayışla anlatılmıştır. Sahabeler münazara yaptıkları sırada Allah Cebrail’i görevlendirmiş, Cebrail de Hz. Muhammed’e haber getirmiştir. Paragrafın tamamı dikkate alındığında yaratıcının konuyla ilgili hükmü ortaya çıkmıştır.

“... ‘avrat eyitdi kıfla vardum baña tahıl sat didüm ol eyitdi kendözünü baña vir kim şaşa

1. izlek

1. haber

3. izlek

altmış altunlık tahıl virem didi rāzı olmadum didi eri eyitdi imdi nideliüm eger tahıl andan

3. haber

5. izlek

5. haber

ele girmezse oğlançıklarımız aç olur bâri varğıl fermân senündür digil tek oğlançuklar

5. haber

acından ölmesün didi ‘avrat kıfla varup eyle didi kıfıl ‘avratı bir halvete koydu...” (51a/7)

7. izlek

7. haber

9. izlek

9. haber

“...peygamber (as.) baña eyitdi yâ enes berü gel vardum gördüm bir gözüz kuş

1. izlek

1. haber

2. izlek

2. haber

burnın ağaca urur öterdi peygamber (as.) eydür yâ enes bu kuş eydür kim iy çalapum benüm

4. izlek

4. haber

gözünü kör kıldun baña nafakamı virgil karnum aç oldı

4. haber

enes eydü gördüm kim çekürgeler

5. izlek

5. haber

uçar bu kuşun ağzına girür...” (64a/9)

5. haber

“...sahâbeler biri biriyle münâzara iderlerdi ya ‘ni ‘ilim üzerine çekişürlerdi birbirine ilzâm

1. izlek

1. haber

içün mesele sorarlardı

hak te’âlâ

cebrâ’îli gönderdi

peygamber anları azarlardı

3. izlek

3. haber

5. izlek

5. haber

peygamber (as.) eydür

her kim münâzara eylerse dîni yokdur...” (27a/4)

7. izlek

7. haber

3. 3. Kitâb-ı Güzîde'de Yer Alan Gerekçelendirme Unsurları

Kitâb-ı Güzîde, İslam dinine ait kuralları açıklayan bir eserdir. Bir Müslüman'ın bireysel ve sosyal hayatında öğrenip uygulaması gereken bilgileri içermektedir. Her bâbda farklı bir konu işlenmiş ve konuya bağlı olarak yapılması gerekenler ve yasaklar anlatılmıştır. Yazar, eserde okuru hem ikna etmek hem de inandırmak amacıyla savlarını ortaya koymuştur. Okuyucunun aklına ve duygularına yönelik olarak savlarının gerekçelerini; örnekleme, kanıtlama ve tanık gösterme yollarını kullanarak açıklamıştır. Birinci örnek 'uķûbetü'-ş-şâribü'l-ħamr bâbından alınmıştır. Bu bâbda:

Sav: Sarhoşluk veren içkinin insana ve çevreye verdiği zarar.

Gerekçe: Sarhoş kişinin akıl sağlığının yerinde olmaması.

Sonuç: Sarhoşluk veren içkinin İslamiyet'te yasaklanması.

Yazar, savını ve gerekçelerini ortaya koyarken okuyucuyu ikna etmek amacıyla ayet, hadis, kıssa ve rivayetlere başvurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de geçen içkiyle ilgili sekiz ayete yer vermiştir. Hz. Muhammed'in süci(içki) ile ilgili sözlerini açıklamış ve sözlerine kesinlik katmak amacıyla "+dUr" ekini kullanmıştır. Yazar, bilgiyi doğrudan aktarmış kişisel söylemde bulunmamıştır. Kişi adlı olarak üçüncü tekil kişiye ve kip olarak görülen geçmiş zamana yer vermiştir. "Sebebi oldur kim, ol ma'nidendür kim, niteki" gerekçelendirme bağlaçlarını ve "eyitdi, rivâyet kıldılar, ħurânda buyurdi" gibi açıklama öğelerini kullanmıştır. İçki içmenin İslamiyet'in kabulünden belli bir süre sonraya kadar yasaklanmaması ve ibadetlerin dahi içkili yapılması karşı sav olarak verilmiştir. Ancak daha sonra ayet, hadis ve rivayetlerle bu sav çürütülmüştür. Rivayetler ve kıssalar birinci kişi ağzından tanıklanmıştır. İçkinin zararları maddeler hâlinde sıralanmıştır. Sonuç olarak sarhoşluk veren içkilerin insanın kendisine ve çevresine zararı olduğu için yasaklandığı bildirilmiştir.

on altıncı bâb 'uķûbetü'-ş-şâribü'l-ħamr bilün kim tañrı te'ālā ħamrı ħumār oynamadan murdârdur şeytân 'amelindendür niteki ħurânda buyurdi *إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ* ¹ *dahı ayetün eyitdi saķının ol ħarudan tā kim ħurtulmuşlardan olası nitekim ħurânda buyurdi* *فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* ² *didi dahı tañrı te'ālā eyitdi süci içmek ve ħumār oynamak ulu yazuķdur didi ħurânda buyurdi* *قُلْ فِيهَا إِثْمٌ كَبِيرٌ* ³ *ve peyğamber (as.) eyitdi süci içmek puța tapmak gibidür didi rivâyet kıldılar sa'di bin vaķķās ensâriken süci içerken şavaştılar birbirinün başın yardılar ömer bin ħattâb anı gördi ilâhî bu süci mâli telefider ve 'aķıl gidedür ve herzeler söyledür bu âyet indi* *يَسْتُلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ*

¹ Mâide 5/90. ayet. Meâli: [Ey iman edenler!] (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. [Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.]

² Mâide 5/90. ayet. Meâli: [Ey iman edenler!] (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. [Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.]

³ Bakara 2/219. ayet. Meâli: Onlarda [hem] büyük günâh, [hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar] vardır .

⁴ ‘ömer rađıyallāhu ‘anhu eyitdi bunu dağı rüşen bildigil andan bu āyet geldi *لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى*⁵ rivāyet kıldılar bir gün ‘abdurrahman bin ‘af konukluğ eyledi yārenlerin konuklayup yidürdi içürdi ađşām namāz vağtı oldı birisin ilerü geçürüp imāmlik eyledi kıl yā süresin okudı ne qadar kim lām elif var ise dükelin qodı zırā kim esrük idi ne didügin bilmezdi bu āyet indi *لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى*⁶ ma ‘nisi budur kim esrükle namāza yaqın olmağ didi ve süci içeni tağrı müşrikler birle berāber dutdı müşriklere eyitdi mescid-i harāma yaqın olmasınlar niteki qurānda buyurdı *إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ*⁷ didi süci içen dağı esrük dağı hayz gören ‘avrat ile süci içeni berāber kıldı belki ziyāde zırā ki hayz gören ‘avratuğ şehādetin qabül iderler illā süci içenüñ qabül itmezler ve süci içen yazuqları aña geñez olur süci içmek çoñuz etin yimekten biterdür anuñçun biregü bekleyecek çoñuz etin yiyüp namāz kılsa yığmaz amma süci içüp namāz kılsa yığar ve *فَإِنَّ رَجُلًا أَوْ فَتَاةً*⁸ didi murdārluđunuñ sebebi oldur kim şeytānuñ anuñ artuqluğı vardur elin küpe soqar ol sā‘at qaýnar kim odıla qaýnar gibi sücinüñ qoñusu iblīsüñ elinüñ beşdür dağı sücinüñ harām olması ol ma ‘nidendür kim puđa tapanlar tağrı bilmezler süci içen dağı esrük olur tağrı bilmez olur anuñçun puđa tapanlar ile berāberdür dırler ve qaçan ki süci içen helāldür dise kāfir olur ‘ömer bin el-ħađđāb eydür ka ‘bul aħbāra şordum yazuqlular ulusu kimdür eyitdi dükelinüñ ulusu sücidür iblīs eydür ādem oğlanına ben iki nesneden zafer bulurum didi evvel zinā eylemekden ikinci süci içmekden ve eyitdiler her kim süci içüp esirse on nesnesi eksilür didiler ‘aql odı ħamiyyet ve heybeti ve dīni ve mürevvet ve ağızından talāq sözi ve mālī eksilür ve ma ‘rifeti eksilür ne ‘üzubillahi ‘abdullah ibn-i mes‘ūd eyitdi bir kişi esrük ile ölse anı defn idüp başı ucuna bir ađaç dikün ve anuñ gürin açın eger anuñ başı çoñuz başı yüzi kıbleden dönmedise beni ol ağaca asun ve anı münkir ve nekkir gelicek esrükle bulur ve kıyāmet güninde esrükle qopar...” (58b/8)

Metnin giriş bölümünden alınan ikinci örnekte Kitāb-ı Güzide müstensih tarafından tanıtılmıştır. Bu bābda:

Sav: İlim öğrenmenin ve insanlara anlatılmasının fazileti.

Gereke: İlim konusunda Kuran-ı Kerim’den alınan bir ayeti ve Peygamber’in sözleri.

Sonuç: Türklerin İslam dininin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmesi için eseri Türkçeye aktarması.

⁴ Bakara 2/219. ayet. Meālī: Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. [De ki: “Onlarda hem büyük günāh, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günāhları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcaıacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size āyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.]

⁵ Nisa 4/43. ayet. Meālī: Sarhoş iken ne söylediginizi bilinceye kadar, [bir de -yolcu olmanız durumu müstesna cünüp iken yıkanıncaıya kadar] namaza yaklaşmayın.

⁶ Nisa 4/43. ayet. Meālī: Sarhoş iken ne söylediginizi bilinceye kadar, [bir de -yolcu olmanız durumu müstesnacünüp iken yıkanıncaıya kadar] namaza yaklaşmayın.

⁷ Tevbe 9/28. ayet. Meālī: Ey iman edenler! Biliniz ki müşrikler sadece bir pisliktir. Artık onlar bu yıllardan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.

⁸ Enam 6/145. ayet. Meālī: alnız şunlardan biri olursa başka: leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o bir pisliktir- Allah’tan başkası adına boğazlanmış bir murdardır.

9. yüzyılda Arapça telif edilen eserin Zâhid Ebû Naşır Bin Tâhir Bin Muhammed es-Serahsî tarafından yazıldığı ifade edilmiştir. Eseri 14. yüzyılda Mehmed bin Bâli Türkçeye çevirmiştir. Eserin giriş bölümünde müstensih, eserle ilgili duygu ve düşüncelerini aktarmıştır. Yazar, ilim öğrenmenin ve insanlara anlatmanın Allah katında çok büyük sevap olduğu savından yola çıkarak eseri istinsah ettiğini söylemiştir. Daha çok duygu yönüne değindiği için inandırmaya yönelik bilgiler vermiş ve bu yönde gerekçelerini sunmuştur. Eseri Türklerin İslam dininin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmesi için Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir. Bu bölümde, kişi adlı olarak birinci tekil kişiyi kullanmıştır. Bireysel bir dil kullanan yazar, çevirisini yaptığı eser sahibinin düşüncelerine de yer vererek okuru ikna etmeye çalışmıştır. Esere "Güzide" adını vermesinin gerekçelerini de açıklamıştır. "Ammâ" bağlacını bir yerde kullanarak karşıtlık ilişkisi kurmuştur. İlim konusunda Kuran-ı Kerim'den alınan bir ayeti ve Peygamber'in sözlerini örnek göstermiştir. Yazar, öznel değerlendirmeler yaparken "şerîf ve laîf nüşhanuñ, faşîh ve rüşen türkiceye" gibi sıfatlara; "hasta cânına şifâlar ola, her bir sözi biñ cânâ deger" gibi deyimlere; "ziyâde ola ve hâşıl olıcak" gibi birleşik fiillere; "tasnîf ideni du'adan unutmayalar" gibi istek bildiren söylemlere yer vermiştir. Okuyucunun duygu ve beğenisine yönelik olarak savını gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuştur. Sonuç olarak yazar bu eseri Türklerin faydalanması amacıyla çevirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Allah katında ilim öğrenmenin çok makbul bir iş olduğunu bildirmiştir.

"...mekaddemler livâsı imâmı zâhid ebû naşır bin tâhir bin muhammed es-seraḥsî rahmetullahi 'aleyhi bir kitâb cem' eylemiş her bir sözi biñ cânâ deger ammâ gördüm terkîbi muḥallel ve muḥabbetü olğa bolğa 'ibâretince yazmışlar diledüm kim bu şerîf ve laîf nüşhanuñ luṭfı ve şereḫı daḫı artuḫ ola ol saḫîm 'ibâretle bu faşîh ve rüşen türkiceye dönderdüm kim fâideleri ziyâde ola ve zevḫ hâşıl olıcak ümîzdür kim tasnîf ideni du'adan unutmayalar anuñ mutâlî'asından hidâyet ve kerâmet bulalar inşâallahu te'âlâ imâm zâhid ebû naşır bin tâhir bin muhammedü's- seraḥsî (r.a) eyitdi kaçan gördüm ḫalkuñ bir nicesin 'ilim ve tâ'at öğrenmege arzû kıldılar ḫaşd eyledüm kim ḫaḫ te'âlânıñ 'ilim denizinden bir ḫatre denli bir şerbet terkîbe getürem kim ḫalkuñ hasta cânına şifâlar ola inşâallahu te'âlâ rivâyet kıldılar peygamberlerden(as.) eyitdi 'ilim andan artuḫdur kim siz bilürsiz 'ilmüñ dükelin bilmek hiç kimseye müyesser degüldür didi nitekim ḫurânda buyurdu وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلٌ⁹ didi ma'nisi budur kim yâ muhammed bilgil 'ilim çokdur saña gelmedi illâ az çok didi ve peygamberüñ 'ilim katında denizler zerre idi ḫaḫ te'âlâ anuñ ḫaḫḫında böyle didi ḫalkuñ ḫod ne ḫadar 'ilmi ola ammâ bu ḫadar vardur kim ḫelâli ḫarâmı fark itmek bu ḫadar 'ilim her bir kişiye farîzadur ve peygamber (as.) eydür kim 'ilmüñ farîzaları üç nesnedür evvel oldur kim taḫrıyı bir bile ikinci tâ'at neçe ḫılmaḫ gerekdür öğrene üçüncü taḫrı ḫulları ile neçe dirülmek gerekdür bile imâm seraḥsî eydür bezedüm bu kitâbı ḫurân âyetleriyle peygamber (as.) ḫadîsi ile ve daḫı âlimler ve ârifler ve zâhidler ḫılduḫı 'ameller birle ḫanḫı kişi kim bu kitâbı oḫursa dîni içre bay ola zîrâ ki dükeli

⁹ İsra 17/85. ayet. "Ruh, Rabbimin emrinden (hikmetli işinden, gizemli takdir ve tecellisinden)dir, size (ruhla ilgili) ilimden yalnızca az bir şey verilmiştir.

okuduğumu ve öğrendüğümü bu kitāba getürdüm 'ilmümün üründüsü olduğuçun güzide diyü ad virdüm..."

4. Sonuç

14. yüzyılda Arapçadan Türkçeye aktarılmış olan Kitāb-ı Güzide, öğretici metin türleri içerisinde yer alan ancak işleniş yönüyle okuyucunun hem duygu hem de düşünce dünyasına hitap eden mensur bir eserdir. Yazar, konuların daha iyi anlaşılması için açıklayıcı ve öyküleyici anlatıma; tanımlama, örneklendirme, tanık gösterme, kanıtlama gibi düşünceyi geliştirme yollarına başvurmuştur. Tümce, paragraf ve metin bütünlüğü içerisinde soyut ve içe dönük olan inanma duygusunu İslami kurallara göre ifade etmeye çalışmıştır. Konunun alt başlıklarında verilen ikinci, üçüncü derecedeki izlekler ve bu izleğe bağlı haberler konunun çok yönlü ele alınmasını sağlamış ve eseri zenginleştirmiştir. Yazar, her bâbın konu ve izleğine uygun olarak anlam akışını düzenlemiştir. Eserin çok hacimli olması ve farklı konulardan bahsetmesi izlek-haber ilerlemesinde farklı yolların kullanılmasına neden olmuştur. Bâblarda ana izleğe ait haberler maddeler hâlinde açıklanırken yinelenen izlek ile ilgili ilerleme yönteminden faydalanılmıştır. Bu ilerleme, metnin bütün bâblarında kullanılmıştır. Yine her bâbda kıssa ve rivayetlere yer verilmiş ve olaylar üzerinden yapılan uzun anlatımlarda tümceler arası bağlantılar izleksel sıçrayışla yapılan ilerlemeyle sağlanmıştır. Merak ve heyecan duygusunun bir sonraki tümceye aktarılmasında ve akıcı bir anlatımın sağlanmasında basit çizgi ilerlemesi kullanılırken izleğe ait küçük ayrıntıların ifade edilmesinde izleğin türemesi ve ikiye ayrılması kullanılmıştır. Art arda sıralanmış olan tümceler arasındaki bağlantılar söz dizimine, anlama ve mantığa uygun olarak yapılmıştır. Yazar, okuyucunun metni kolaylıkla anlayabilmesi için dil ve üslubunu metnin içyapı özelliğine göre şekillendirmiştir. Metnin tümceleri arasındaki anlam bağlantısını bağdaşıklık ilkesini destekleyen izlek-haber ilerlemesine uygun olarak sağlamıştır. Verilmek istenen ana yönelim, geliştirilen düşünce ve önermeler tümce, paragraf ve metin bütünlüğü içerisinde aktarılmıştır.

Kitāb-ı Güzide'nin yorumlanmasında ele alınan diğer hususlardan biri de metnin bir amaç üzerine kurulu olmasıdır. Yazar, metnin giriş bölümünde Türk milletinin İslamiyet'i en iyi şekilde öğrenmesi için bu eseri istinsah ettiğini ifade etmiştir. Kırk altı bâba ayırmış olduğu eserini, iman, ibadet ve ahlak konuları üzerine kurgulamıştır. Bâblarda açıkladığı her sav ve düşünceyi okuru ikna etmek ve inandırmak amacıyla gerekçeleriyle açıklamıştır. Bâblarda ifade edilen emir ve yasakların gerekçelerini Kuran-ı Kerim'den alınan ayetlerle, hadislerle, sahabelerin ve âlimlerin anlattığı kıssa ve rivayetlerle örneklendirmiş ve tanıklandırmıştır. Özellikle ahlaki yönden insana ve çevresine zararı olan içki, kumar, zina, livata, riba gibi konuların yasaklanmasının gerekçelerini örnekleme, tanık gösterme ve kanıtlarla ifade etmiştir. İman ve ibadet boyutunda insanları daha çok inandırma yoluna gitmiş, duygu ve heyecanına yönelik gerekçeler sunmuştur. İslamiyet'in bütün özelliklerinin açıklanması amacıyla yazılmış olan eserde bâblarda anlatılan konular sav, gerekçe, sonuç bağlamında oluşturulmuştur.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2016). *Anlambilim/Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. İstanbul: Bilgi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1960). “*Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişâfına Dâir*”, *Makaleler*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TKAE.
- AŞKIN BALCI, Hülya (2018). *Metindilbilimin ABC’si*. İstanbul: Say.
- AYDIN, İlker (2012). İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’nın “Duygular” TemasındaYer Alan Okuma Metinlerine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, 7(3), 381-407.
- AYDIN, İlker; TORUSDAĞ, Gülşen (2014). Türkçe Öğretimi Çerçevesinde Yazınsal Bir Metin Çözümleme Örneği Olarak Refik Halit Karay’ın Garip Bir Hediye’si. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(4), 109-134.
- BEAUGRANDE, Robert de; DRESSLER, Wolfgang (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London and New York: Longman Group Limited.
- BÜYÜKGÜZEL, Safınaz (2015). *Gerekçelendirme ve Dil Öğretimi. DilBilimleri ve Dil Öğretimi*. Ankara: Seçkin.
- ÇETİN, Nurullah (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü.
- DANES, František (1978). “*Zur linguistischen Analyse der Textstruktur, Textlinguistik*. (ed: Wolfgang Dressler). Folia Linguistica IV/70.
- DİLİDÜZGÜN, Şükran (2008). *Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- ERDEM, Melek (1992). *Kitâb-ı Güzide (76a-134a) İnceleme-Metin-Sözlük*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ERKUL, Rasim (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Anı.
- EROMS, Werner. (1991). *Die funktionale Satzperspektive bei der Textanalyse* (ed: Klaus Brinker). Aspekte der Textlinguistik.
- GÜNAY, Veli Doğan (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya.
- HALLİDAY, Michael Alexander Kirkwood; Hasan, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- HİRİK, Seçil (2020). Türkçede Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Unsurları: Kürk Mantolu Madonna İncelemesi. *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 221-238.
- KANATLI, Faik (1998). *Dilbilimsel Gerekçelendirme Çözümlemesi. Almanca ve Türkçe Boşanma Metinleri Bağlamında Gerekçelendirme ve Belirleyenleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- KAYA, Nurten (2015). *Ortaokul Öğrencilerinin Yazılı Metinlerinde Ahlaki Gerekçelendirmenin Kohlberg Ahlak Kuramına Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- KIRAN, Zeynel; EZİLER KIRAN Ayşe (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.
- KOCAMAN, Ahmet (2003). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK.
- KORKUT, Ece (2013). “*İzlekçi Eleştiri*.” *Eleştiri Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- ORALIŞ, Meral; OZİL, Şeyda (1992). “*Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi*”. İstanbul: Hitit.
- ÖZKAN, Mustafa (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz.
- PARLAK, Hatice (2009). *Kutadgu Bilig’in Metindilbilimsel Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- SARTRE, Jean-Paul (2015). *Edebiyat Nedir?* (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Can.
- SUBAŞI UZUN, Leyla (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.
- ŞENÖZ AYATA, Canan (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2012). *Türk Dil Kurumu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.